

Оригинални научни рад
УДК 811.163.41'342-053.4/.5(497.11Врање)
811.163.41'282.2
Примљен: 17. фебруара 2021.
Прихваћен: 6. март 2021.
<https://doi.org/10.46630/phm.13.2021.43>

Драгана В. Станковић¹
Универзитет у Нишу
Педагошки факултет у Врању
Катедра за језике и књижевност

СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ ПРИСТУП НЕКИМ ФОНЕТСКИМ КАРАКТЕРИСТИКАМА ГОВОРА МЛАДИХ ВРАЊАНАЦА²

Спроведено социолингвистичко истраживање усмерено је на испитивање следећих фонетских карактеристика у говору младих Врањанаца: полугласника, доследног екавизма у одричним облицима глагола *јесам*, губљења сугласника *x* и рефлекса *-(j)a* од финалног *л* у наставку радног глаголског придева глаголског придева мушког рода. Наведене језичке варијабле посматрају се у односу на оне друштвене варијабле које су релевантне за језичко понашање деце: узраст, пол, образовање родитеља, место становања, похађање вртића / школе. Имајући у виду интензивно варирање дијалекатских и стандарднојезичких облика под утицајем стандардног језика, својствено говору младих, циљ нашег истраживања је да се опишу одређене фонетске карактеристике и прикажу њихове варијације, а затим да се утврди њихова заступљеност у говору младих Врањанаца и условљеност нејезичким факторима. Анализиране фонетске карактеристике показују варијабилност и висок степен изложености промени, замени стандарднојезичким формама. Највећу стабилност показује губљење сугласника *x*, а најмању екавски облици *несам*, *неси...*, на основу чега се може говорити о даљем правцу развоја фонетског система врањског говора. Нејезички чиниоци, у извесној мери, утичу на употребу фонетских дијалектизама, осим узраста – са узрастом се не смањује фреквенција дијалекатских облика.

Кључне речи: фонетски дијалектизми, врањски говор, говор младих, социолингвистички приступ

1. Увод

Врањски говор припада најјужнијем делу призренско-јужно-

1 draganast@pfvr.ni.ac.rs

2 У раду су представљени резултати једног дела истраживања, спроведеног за потребе израде докторске дисертације под називом *Говор врањске деце предшколског и школског узраста – социолингвистички приступ*, одбрањене на Филолошком факултету у Београду 2. 7. 2018. године.

моравског дијалекта. Извесним специфичностима у гласовном систему, граматичкој структури и веома богатој и сликовитој лексици овај говор заузима посебно место међу призренско-јужноморавским говорима. Међутим, под утицајем образовања, средстава јавне комуникације, те свеопште интелектуализације говора, али и стида и дискриминације говорника овог краја, многе дијалекатске црте врањског говора се повлаче или су мање фреквентне. Тенденцију приближавања овог говора стандардном језику наглашавају сви његови истраживачи (BARJAKTAREVIĆ 1965; PAVLOVIĆ 1966; MARINKOVIĆ 1987, 1994; TRAJKOVIĆ, MIHAJLOVIĆ 2020). Промене су свакако највидљивије у говору најмлађих Врањанаца.

Говор деце представља једну некристалисану мешавину, један систем у превирању, у коме су видљиви наговештаји, импулси језичких промена. Такође, деца показују склоност ка диглосивном понашању, промени језичког израза у зависности од различитих нејезичких чинилаца (више о томе у TRAJKOVIĆ 2018а; TRAJKOVIĆ, MIHAJLOVIĆ 2020). Језичке варијације које притом настају на релацији дијалекат – стандардни језик значајан су показатељ (не)стабилности дијалекатских црта. Опис варијација језичких појава и њихове условљеност низом друштвених, нејезичких чинилаца предмет су социолингвистички оријентисаних истраживања.

Социолингвистичка истраживања стављају у фокус језик као систем којим се служе говорници с одговарајућим друштвеним обележјима, као што су: пол, узраст, порекло, образовање, национална и верска припадност, корелацију између језичких и друштвених чинилаца, те диференцирање у зависности од друштвених параметара. Употреба језика варира у зависности од узраста, пола, степена образовања, друштвеног статуса, а такође и у зависности од саговорника, од говорне ситуације и друштвеног контекста, што заправо значи да појединац користи низ варијација које су углавном свесно контролисане и могу се користити онде где ситуација то захтева. На један начин говоре припадници млађих, а на други припадници старијих генерација, на један начин они с вишим степеном образовања, на други с нижим, на један начин се говори у формалној ситуацији, на други у неформалној и сл. Отуда и разни варијетети, генерацијски, образовни, полни.

Доследнију примену методологије социолингвистичких истраживања на нашем простору налазимо тек на крају 20. и на почетку 21. века у радовима Д. Јовића (1979), Љ. Рајића (1980), Т. Магнера (1983), С. Станковића (1997), П. Л. Томе (1998), Ж. Бошњакловића и И. Књижара (2012), Т. Трајковић (2013, 2016b, 2017, 2018а, 2018b), Д. Станковић (2017, 2018, 2020) и зборницима *Говор Новој Сага. Свеска 1: Фонетске особине* (BOŠNJAKOVIĆ 2009а) и *Говор Новој Сага. Свеска 2: Морфосинтаксичке,*

лексичке и њрамајичке особине (VASIĆ, ŠTRBAC 2011), који се могу сматрати приручником социјалне дијалектологије.

У судару дијалекта и стандардног језика у дијалекатском систему настају промене које захватају језичке нивое у различитој мери. Досадашња социолингвистичка истраживања су показала да су морфолошке и синтаксичке особине подложније променама него фонолошке (JUTRONIĆ-TINOMIROVIĆ 1988–1989; РАЈИЋ 2009: 42; BOŠNJAKOVIĆ, KNJIŽAR 2012). Како је говор младих индикатор промена, желели смо да утврдимо у којој мери се мења фонетски систем у говору младих Врањанаца.

Фонетски систем врањског говора разликује се, у извесној мери, од система стандардног српског језика. На плану фонетике издвајају се следеће дијалекатске карактеристике: полугласник (*даньс*), рефлекс *-на-* < *-нж-* код глагола 3. Белићеве врсте (*њагнаја*), доследан екавизам у одричним облицима глагола *јесам* (*неје, несмо*), специфични рефлекси вокалног *л* (*лу, љу, ли: слуза, жључка, длибок*), рефлекс *-(j)a* од финалног *л* у радном глаголском придеву мушког рода (*аздисаја, ошиднаја*), финално *л* (*дел, ђавол, сол*), африката *s* (*лунса, сика*), губљење сугласника *x* (*леб, дооди, огма*).

Приликом истраживања фонетског система одабрали смо четири фонетске карактеристике типичне за врањски говор, које сваки носилац овог говорног типа поседује у свом говору – полугласник, доследан екавизам у одричним облицима глагола *јесам*, губљење сугласника *x* и рефлекс *-(j)a* од финалног *л* у наставку радног глаголског придева мушког рода. Истраживање је спроведено према принципима актуелних социолингвистичких истраживања.

2. Методологија истраживања

Имајући у виду интензивно варирање дијалекатских и стандарднојезичких облика под утицајем стандардног језика својствено говору младих, циљ нашег истраживања је да се опишу одређене фонетске карактеристике говора младих Врањанаца и прикажу њихове варијације, а затим да се утврди у којој мери су присутни дијалекатски облици и колико су они условљени нејезичким факторима.

Ради остварења наведеног циља, постављена су три истраживачка задатка:

1. описати све варијације анализираних фонетских карактеристика говора младих Врањанаца;
2. утврдити фреквентност употребе дијалекатских облика;
3. утврдити условљеност употребе дијалекатских облика следећим нејезичким чиниоцима: узрастом, полом, образовањем родитеља,

местом становања (центар / периферија града), похађањем вртића / школе³.

Посматрањем варијација и утврђивањем фреквентности дијалекатских облика добићемо увид у њихову заступљеност и (не)стабилност, док ћемо укрштањем језичких и нејезичких (друштвених) варијабли утврдити које друштвене варијабле у највећој мери утичу на промене.

Анализиран је говор 40 испитаника узраста од 5 до 14 година, различитог пола, места становања (центар / периферија града), образовања родитеља, похађања вртића / школе. Испитаници су изједначени по једној друштвеној варијабли – пореклу: сва деца су рођена и живе у Врању, као и њихови родитељи. Према узрасту, испитаници су разврстани у три групе – деца предшколског узраста (16 испитаника), школског узраста од првог до четвртог разреда (12 испитаника) и школског узраста од петог до осмог разреда (12 испитаника). У оквиру предшколског узраста једну групу чине деца која иду у вртић (12 испитаника), а другу деца која не иду у вртић (4 испитаника). Девојчица је 20, а исто толико и дечака. Према месту становања једну групу чине деца која живе у центру града (20 испитаника), а другу групу деца која живе на периферији (20 испитаника). Према образовању родитеља једну групу чине деца чија су оба родитеља с високим (вишим) образовањем (12 испитаника), другу деца чији је један родитељ с високим (вишим) образовањем а други са средњим (13 испитаника) и трећу деца чија су оба родитеља са средњим образовањем (15 испитаника).

Грађа је прикупљена техником интервјуа отвореног типа (неструктурираног интервјуа), који је испитивач водио с испитаницима. Разговор с испитаницима вођен је на дијалекту о различитим темама блиским испитаницима с циљем да се они опусте и на тај начин забележи њихов свакодневни, спонтани говор.

Разговор је сниман диктафоном и транскрибован. Снимљени разговори трају од једног до два сата са сваким испитаником, тј. два школска часа с децом школског узраста. Тако је добијена грађа од око 70 сати аудио-снимака. У транскрибованом материјалу издвојене су и анализирани одговарајуће фонетске карактеристике.

Најпре је дата квалитативна анализа – опис одговарајућих фонетских карактеристика и њихових варијација, с освртом на досадашња дијалектолошка проучавања врањског (BELIĆ 1999; BARJAKTAREVIĆ 1965) и суседних говора – пчињског (JURIŠIĆ 2009, 2014), прешевског (TRAJKOVIĆ 2016a) и пољаничког говора (STEVANOVIĆ 1969).

Потом следи квантитативна анализа – израчунавање индекса

3 Социолингвистича истраживања су показала да су наведени нејезички чиниоци релевантни за језичко понашање деце (RAJIĆ 2009: 39).

фреквенције (ИФ) којим се утврђује фреквентност дијалекатских облика анализираних фонетских карактеристика. ИФ се добија тако што се број забележених дијалекатских облика најпре подели са збиром дијалекатских и стандарднојезичких облика, а затим помножи са 100⁴:

$$\text{ИФ} = \frac{\text{дијалекатски облици}}{\text{дијалекатски и стандарднојезички облици}}$$

На основу добијене вредности индекса фреквенције закључује се о употреби дијалекатског облика – виши ИФ указује на учесталију употребу дијалекатског облика. Добијени резултати тумаче се методом дескриптивне анализе и приказују помоћу табела.

3. Фонетске карактеристике – квалитативна анализа

3.1. Полугласник

У врањском говору, као и у свим говорима призренско-тимочке говорне зоне (РЕСО 1989: 43; IVIĆ 2001: 147; OKUKA 2008: 233), полугласник се чува на месту старог и секундарног полугласника, у акцендованим и неакцендованим слоговима, у корену речи и наставцима. Међутим, дијалектолошка истраживања врањског и суседних говора указују на врло интензиван процес вокализације полугласника (STEVANOVIĆ 1969: 403; BARJAKTAREVIĆ 1976: 322–323; OKUKA 2008: 223; JURIŠIĆ 2009: 52–53; TRAJKOVIĆ 2016a: 323).

У анализираном говору врањске деце полугласник је присутан, али у ограниченом броју речи⁵:

б̂ш, б̂зди, д̂н, дан̂с, д̂н-дан̂с, јед̂н, к̂д, как̂в, ов̂ј, овак̂в, пом̂стив се, рас̂ни се, с̂д, т̂д, т̂ј, т̂кна̂ла, так̂в, т̂нак, по т̂нак, т̂нко, нај т̂нко, по т̂нко, ч̂к, ч̂чка̂ли, ч̂чкалиц̂а.

Већи број речи с полугласником истовремено се изговара и с пуним вокалом *a*. Варијабилност показују следеће речи: *б̂ш* / *ба̂ш*, *д̂н* / *да̂н*, *дан̂с* / *да̂нас*, *јед̂н* / *јед̂ан*, *к̂д* / *ка̂д*, *как̂в* / *ка̂ав*, *ов̂ј* / *ова̂ј*, *овак̂в* / *ова̂ав*, *с̂д* / *са̂д*, *т̂д* / *та̂д*, *т̂ј* / *та̂ј*, *так̂в* / *та̂ав*, *т̂нак* / *та̂нак*, *ч̂к* / *ча̂к*, *ч̂чка̂ли* / *ча̂чкале*, *ч̂чкалиц̂а* / *ча̂чкалице*. Забележене речи с полугласником варијабилност не показују у изведеницама и сложеницама, које су махом стандарднојезички облици: *не̂кад*, *ни̂кад*, *ни̂један* / *ни̂јед̂ан*,

4 Овај образац у својим социолингвистичким истраживањима користе Д. Јутронић и Ж. Бошњаковић.

5 А. Белић (1999: 87–89) врло је детаљно описао порекло и гласовну вредност полугласника, користећи диграме за различите нијансе у изговору. Ми те нијансе нисмо бележили, а у обележавању полугласника определили смо се за један знак *ь*, који се најчешће користи у литератури.

једанпут / једанпѹт, ниједанпут / ниједанпѹт, откѡд, нѣкакав, нѣкакав, понѣкад, ѡмендан, рѡђендан, сѹтрадан, засѡд, досѡд, одсѡд, дотѡд. Тако је и у стандарднојезичком облику компаратива и суперлатива *тање, најтање*, као и облику *најтанкије*.

У већем броју речи у којима је употребљен, полугласник је у наглашеном слогу (*бѡш, бѡзди, дѡн, помѡстив се, потѡнко*). У ненаглашеном слогу је само у трима речима: *расѡни се, тѡкнѡла и чѡкѡли*. У речима *данѡс* и *ѡѡнак* изван акцента полугласник се вокализовао и прешао у пуни вокал *а*, док се онај под акцентом чува. Још је А. Белић (1999: 106) установио да полугласник у неакцентованом слогу чешће и лакше прелази у пуни вокал. До таквог закључка долази и Д. Барјактаревић (1976: 323) анализирајући полугласник у јужноморавској говорној зони и М. Јовановић (2003: 296, 299) анализирајући полугласник на ширем ареалу јужнословенског говорног простора, у говорима Црне Горе, Србије и Македоније. С тим у вези, стандарднојезичко место акцента доприноси вокализацији полугласника: *дѡнас, јѡдан, кѡкав, ѡвај, ѡвакав, такав, чѡчкале*.

У великом броју речи полугласник је вокализован, независно од позиције, акцента и порекла:

вѡтар, вѡсак, дѡске, дѡбар, дѡручак, зѡр, јѡсам, кѡкво / кѡквѡ, кѡко / кѡкѡ, нѡкако, нѡкако, кобајѡги, кобајѡшки, кѡнац, конѡпац, лѡжу, лѡже, лѡжов, лѡк, лѡка, лѡке, лѡко, лѡкођу, лѡбац, Лѡсковац, лѡнац, малѡцак, мѡске, мѡскембал, маскѡрали, маскѡрано, мѡсне, мѡч, мѡчујемо се, мѡзак, мѡкар, мѡмак, нѡкад, нѡкад, нѡсам / нѡсам, нѡкат, ѡвако / ѡвакѡ, ѡвакве / ѡваквѡ, ѡван, ѡнај / ѡнај, ѡнакав / ѡнакѡв, ѡнако / ѡнакѡ, ѡрао, ѡсам, осамдѡсет, осѡмнес, папѡрика, пѡс, пѡсак, Пѡтар, пѡтак, полѡко, правѡла / правѡла, пѡпак, рѡчак, са, сѡс, сабѡрање, савѡјаѡ, сакѡријем, сакѡриѡ, сакѡријев, сакѡпила / сакѡпила, сам, сѡн, сањаѡла, сѡњам, сачуваѡла, саѡиѡ, свѡкакве, сѡдам, сѡдамнес(т), сѡтан, слѡдак, сређан, стрѡна, стрѡницу, тако / такѡ, такве / таквѡ, тамѡн, тамне, затѡмњена, тѡсан, толиѡцак, час, ѡпнем^б.

Облици радног придева глагола прве врсте су без полугласника, а акценат је померен за један слог напред: *дѡѡија, изѡија, ѡија, нѡија*,

б Дијалектолози наведене речи бележе с полугласником, уп.: *зѡр, изљѡѡше га, изљѡга, јѡсѡм, кѡква, лѡжѡв, мѡске, мѡмѡк, мѡстѡм, сѡн, свѡкакѡв, сѡкрија, чѡс* (BELIĆ 1999: 89–105); *вѡтѡр, вѡсѡк, дѡбѡр, дѡска, конѡпѡц, мѡч, мѡзѡк, нѡкѡт, орѡл, петѡк, пѡс, пѡсѡк, сѡчуваѡ, сѡкупѡ, сѡкрѡмо се, тѡмно* (BARJAKTAREVIĆ 1965: 35); *сѡ, сѡс* (STEVANOVIĆ 1969: 403); *лѡж* (BARJAKTAREVIĆ 1976: 323); *лѡже* (MARINKOVIĆ 1987: 55); *бѡјѡги, дѡручѡк, изљѡѡли, лѡжѡла, лѡбѡц, Лѡскѡвѡц, лѡнѡц, мѡсти, малѡцѡк, малѡчѡк, нѡкѡкви, нѡсѡм, нѡкѡд, нѡкѡд, нѡкѡко, ѡвѡкѡ, ѡнакѡв, ѡвѡн, прѡвила, пѡпѡк, пѡприѡе, рѡчѡк, сѡви, слѡтѡк, сѡиѡју, сѡиѡје, сѡиѡјѡв, тѡквѡ, толиѡчѡк, тѡсѡн, тамѡн, ѡпнѡ ми* (JURIŠIĆ 2009: 49–53); *лѡжѡш, лѡка, ѡнѡј, полѡк, сѡн, кѡкѡв, пѡсѡк, петѡк, рѡчѡк* (TRAJKOVIĆ 2016a: 320–321).

отишија (уп. у пољаничком говору: *доишј* и *ишиј* (STEVANOVIĆ 1969: 404); у врањском: *наишја* (MARINKOVIĆ 1987: 53); у пчињском: *доишја*, *ишија*, *наишја*, *отишија*, *поишја*, *преишја*, *приишја* (JURIŠIĆ 2009: 51)).

У неким речима налазимо вокале *о* и *у* на месту где дијалектологи бележе полугласник: *боцкав се*, *боцкалице*, *боцкао*, *боцкали*, *боцке* (уп. *бџну*, *убџкав га* (JURIŠIĆ 2009: 50)), *кудѐ*, *откудѐ* (уп. *къдѐ* (BELIĆ 1999: 89)), *јастук* (уп. *јастѣк* (IVIĆ 2001: 147), *јастѣк*, *јастѣци* (JURIŠIĆ 2009: 50)), *комишилѣк* / *комишилук* (уп. *комишилѣк* (JURIŠIĆ 2009: 51)). На другој страни, у Врању и суседним говорима потврђени су следећи облици с вокалима *е*, *о* и *у* на месту полугласника: *Петрџден*, *тегџ*, *поприка*, *оваков*, *собџр*, *џсум*, *џсумнајс*, *седџм*, *седџмнајс* (BELIĆ 1999: 107–108); *џгењ*, *џџен*, *Велигден*, *ложџца*, *седџм*, *џсом*, *могџа*, *ишиџа*, *џгењ* (JURIŠIĆ 2009: 53); *Велигден*, *деџ*, *ложџце*, *собџр*, *џсом* (TRAJKOVIĆ 2016а: 325). Овакви облици нису својствени говору млађих.

3.2. Екавизам у одричним облицима глагола *јесам*

Сви досадашњи истраживачи врањског и суседних говора констатовали су доследну екавску замену старог гласа *јат* у одричном облику помоћног глагола *јесам* у презенту (BARJAKTAREVIĆ 1965: 35; STEVANOVIĆ 1969: 403; JURIŠIĆ 2009: 54; TRAJKOVIĆ 2016а: 330). Ова појава својствена је и косовско-ресавским говорима⁷.

У говору наших испитаника овај екавизам је присутан, али није доследан – смењују се дијалекатски (а) и стандарднојезички облици (б), при чему су стандарднојезички облици фреквентнији. Наводимо део грађе:

1. л. јд.

(а) *несам се* растужила; тој *несам* чуја никад у живџт;

(б) *нисам* био у врџтић; *нисам* их видео у лице; у трамвај *нисам се* возио; ја годину дања *нисам* тренирала;

2. л. јд.

(а) *неси* јџш на рџду;

(б) *ниси* заборавила; *ниси* ме питала где раџи мајка; *ниси* знала за њџ; каџа *ниси* добар; каџу – ти *ниси* ти;

3. л. јд.

(а) *неје* дугачка толко; џн *неје* погинаја; *неје* јџдноставно;

(б) *није* носила јџш гаџе на моџе; ни јџдан ни друџи *није* из Врања; за девојчице *није* строџ; гоџе у пет саџи *није* хлаџно;

1. л. мн.

(а) *несмо* биџи; *несмо* оставџли свџске; ми *несмо* ишли;

⁷ Видети: ALEKSIĆ, VUKOMANOVIĆ 1966: 294; JOVIĆ 1968: 52–53; RADIĆ 1997: 58–59.

(б) дуго *нисмо* били у њиву; месец дана *нисмо* причале; ову годи-
ну *нисмо* (китили јелку); код ове наставнице *нисмо* стаали;

2.л.мн.

(б) а с Вука *нисте*; *нисте* знали; *нисте* лепо спавали;

3.л.мн.

(а) *несу* ни скакали кенгури; *несу* такви прозори; *несу* стари;

(б) у цртани *нису* агресивни; за цртежи ми *нису* рекли; сви што
нису добри; *нису* у исто оделење; *нису* ни месец дана прошли.

Док су сва лица овог глагола изражена дијалекатским и стандарднојезичким обликом, облик другог лица множине употребљен је само у стандарднојезичком облику. У питању је званична форма персифрања, која је условила употребу само стандарднојезичког облика.

Екавизам у основи негираног глагола *јесам* у неким косовско-ресавским говорима изостаје у 3. л. јд. испред сонанта *ј* (в. GRKOVIĆ 1968: 122; RADIĆ 1997: 58, 2000: 387). У ексцерпираној грађи нашли су се и екавски и икавски облици 3. л. јд.

Посебну пажњу привлаче облици 3. л. јд. с одричном речцом *не* уместо *није*: *не ме је болело*; *та́та не ме је возио*; *та́та не ме је пуштио*; *не се ни мрдаја*; *не ме стра*; *та́та не ми извадија*; *не се пријавија*; *не ми се ишло*. Овај тип негације, у коме је одрична речца одвојена енклитичком заменицом од глагола⁸, А. Белић (1999: 403) бележи у најјужнијем делу јужноморавског говора и објашњава га македонским утицајем⁹. П. Ивић ову појаву назива „проклитизацијом енклитике“ (2009: 163)¹⁰. У анализираном говору она се јавља само у негираним исказима.

3.3. Губљење сугласника *x*

Сугласник *x* је данас изразито нестабилан глас у свим говорима српског језика¹¹. Описујући говоре призренско-тимочке говорне зоне, А. Белић наглашава да је сугласник *x* у овим говорима ишчезао у свим по-

8 Уп.: „По правилу енклитика, поготову ако припада глаголској сфери, долази после негираног комплекса, а никад после 'не'“ (SIMIĆ 2011: 11).

9 А. Белић наводи следеће примере из Враћа: *како да не се бојев наше*; *како не те је срам*; *не ти треба*; *не га је убија*; *да не се кажеш дек смо ације*; *да не гу види* (1999: 403). Б. Видоески у македонским говорима наводи појаву одвајања партикуле *не* од глагола заменичком енклитиком: *не ми збори*; *не се љути на мене* (1998: 97).

10 Р. Младеновић (2013: 406–408) ову појаву у говорима јужне Метохије и јужног Косова објашњава утицајем типа линеаризације из контактнoг несловенског језика, али и из суседних македонских говора. С. Милорадовић (2015: 79–80) бележи „тежњу ка проклитизацији заменичких и глаголских енклитика“ у неким периферним српским говорима – у српским говорима Баната, северне и јужне Метохије и јужног Косова.

11 О судбини овог сугласника на балканском језичком подручју в. PECO 1995.

ложајима у речи. Ипак, у неким речима, у финалној позицији, он бележи врло слабо артикулисано, редуковано *x*. Такво *x* налази најчешће у турским речима, али и на почетку речи испред самогласника где није било *x*: *x*áкнy, *x*òца, *x*уђе, *x*аљине, *x*амám, *x*áпсови, *x*арéми, *x*áрно, *x*áтови, *x*áтър, *x*аџија си, *x*итам, *x*ич, *x*òће, *x*òца, *x*убава, *x*убаво, *x*ум, бe^xу (BELIĆ 1999: 172–173). У неким речима Белић бележи *k* уместо *x*: за *Kp*иста бóга, *áнт*икрис, *Мик*áлe, *пáзу*кy, *пáзу*кe, *пp*икод (Исто: 174).

И дијалектолози после Белића указују на нестабилност сугласника *x* и његову замену гласовима *v*, *j*, *k* у говору Врања и околине (BARJAKTAREVIĆ 1965: 41; STEVANOVIĆ 1969: 407; ТОМИЋ 2007: 198; JURISIĆ 2009: 88–89; TRAJKOVIĆ 2016a: 370–371). Ипак, неки од њих констатују да сугласник *x* није у потпуности нестао, да се може чути под утицајем стандардног језика: *x*иљада, *x*итар, д^xухови, а^xлкохол, в^xаздух (STEVANOVIĆ 1969: 407); *X*án, хл^xебац, хр^xана, њихов (ТОМИЋ 2007: 198); хр^xана, хал^xине, бронхитис, мах^xала, сахр^xанев, сахранила, в^xаздух (JURISIĆ 2009: 88); мах^xала, пр^xехлада, сáхрана, х^xртију, хал^xина (TRAJKOVIĆ 2016a: 370).

Наше истраживање показује да се у говору млађе врањске популације сугласник *x* полако стабилизује. Готово у истом броју речи се јавља и губи. Такође, нема забележених примера супституције гласовима *j* и *k*, а забележен је само један дијалекатски облик са супституентом *v* у медијалној позицији – *гревòта*¹², поред стандарднојезичких облика *бува*, *мува*, *уво*, *кувам*.

Сугласник *x* изостаје у следећим речима, у иницијалној, медијалној и финалној позицији:

áј, *áјде*, *áјмо*, *áло*, *иљада*, *иљаде*, *лáдан*, *лáдно*, *лéб*, *лéба*, *лéбац*,
òћу, *òћеш*, *òће*, *òћете*, *тéо*, *тéла*, *тéло*, *тéли*;
греòта, *двeиљадито*, *мáла*, *мáлу*;
стрá, *òдма*, *јá* (не) *би*.

Супституција сугласничке групе *xv* сугласником *ф* односно сонантом *v* на морфолошкој граници потврђена је у следећим речима:

фáла, *фáта*, *фáти*, *фáли се*;
дофáтим, *пофáти*, *пофáлим*, *уфáти*, *уфатиò*, *уфатила*, *уфатили*, *уфатимо*, *увáтим*, (не) *увáти*.

12 Дијалектолози у врањском крају бележе следеће облике са супституентима *j*, *k*, *v*: *зактéвав*, *Kp*иста, *Kp*истијани, *Мик*áил, *пáзу*кe, *пáрòкија* (BARJAKTAREVIĆ 1965: 41); *дрéје*, *мејунка*, *крáна*, *пáрòкија*, *плéк*, *снáва*, не *бéву*, *гревòта* (STEVANOVIĆ 1969: 407); *бује*, *мује*, *стрéја*, *брук*, *сáкрана* (JURISIĆ 2009: 89); *гревòта*, *кујна*, *стрéја*, *лéја*, *крáст*, *китно*, *зактéва*, *плéкови* (TRAJKOVIĆ 2016a: 371). А. Белић објашњава: „Представници дијалекта који није знао за *x* уопште, чујући тај звук у говору својих сународника, изговарали су га оним гласом који му је најближи у њихову дијалекту, а то је *k*“ (1999: 174).

Сугласник *x* ниједном није употребљен у облику првог лица једнине аориста:

(не) *видò, водиì, гледà, дођò, донесò, заборавì, загледà се, зàгри-за, збунì се, згазиì, ìзвади, изнервиrà се, исекò се, ìспадо, наставì, објасниì, òгреба се, òдо, опrà, оставì, пàдо, пита, пòбеди, пòмисли, прескочиì, рèко, сипà, смислиì, спустì, ставì, ùдари, уђò, узедò.*

У речима с другим дијалекатским цртама, губљење сугласника *x* је стабилно: *òhev, теја, теше, фаћаò, фàлив се, почна, расьни се, спушти се*. Само у једном примеру овог типа употребљен је сугласник *x*: *хòдав*.

Сугласник *x* варијабилност показује у следећим речима:

хајде / ајде, хиљада / иљада, хладно / ладно, хлеб / лèб, хлеба / лèба, хòђу, хòђеш... / òђу, òђеш..., хтèò, хтèла... / тèò, тèла..., хвала / фàла, хвàта / фàта, хвàтаò / фаћаò; двèхиљадито / двèиљадито, дохвàтим / дофàтим, похвàлим / пофàлим, ухвàти / уфàти, ухвàтиò / ухватиò, ухватила... / уфатиò, уфатила...; òдмах / òдма, ја биx / ја би.

Већина речи са сугласником *x* су страног порекла:

хакује, хала, хало, хамер, хаос, хаубу, хеланке, хеланкице, хеликòптер, хелòу (сок), хèмија, хèмиске (оловке), херој, хìмна, хирùргију, хистерìше, хòби, хòкеј / хокèј, хòкуса, хòл, хòр, хòрор, хòт-дог, хотèл;

àлкохол, архив, архитектурà, аутомехàничар, бронхитис, јахта, механìзам, механìчар, пèхар, психички, психолога, психолòгија, тèхнику, тèхнички, тèхничко, технолòгија, технолошки, ùнихòп, шаховске, шахту;

стиx, тèпих, шах.

Сугласник *x* је стабилан и у властитим именицама, у свим позицијама у речи:

Робин Худа, Халкидìки, Хана, Ханчанка, Хањиòти, Хари Потер, Хèпи, Беверли Хилс, Хитлер, Хòбит, Холàндију, Хòливуд, Хрìстијана, Хрìстов;

Бошко Буха, Мìнхен, Михàјло, Михàљко, Òхрид, Пефкохòри, Стрàхиња, Тèхна, Тèхничка школа;

Сèвдах (назив ресторана).

Сугласник *x* бележимо и у наставцима именичке и заменичко-придевске промене:

гдè си *њиx* нашла; са *њиx* двоје; испред *њиx*; по *њиx*; против *òвих*; донòсим са *свиx* страна; због *личних* разлога; напастì од *мòјих* сестàра; пуцамо против *невидљивих* Нèмаца; не узìмам од *непознатих* лјуди; против *других* гормита; образовање *òдраслиx*; на сваку акадèмију *драмских* ùметности; за *њиx*; код *њиx*; због *њиx*; иза *њиx*; Пòвратак *òтписаниx*; дèлење *рационалних* брòјева; Дàн *зàљубљениx*.

У наведеним примерима *x* иде уз преузете називе из стандардног

језика или стандарднојезичке падежне конструкције. Тако је и са стандарднојезичким обликом енклитичке заменице *их*.

Сугласник *x* чује се и у узвицима *аха* и *ђиха*.

На нестабилност и несигурност у употреби сугласника *x* указују забележене речи с овим сугласником уместо сугласника *к* у медијалној позицији: *прѐхјуче*, *хелихѐптер*, *хелихѐптери*. У једној речи *x* се налази у иницијалној позицији: *хлѐд*.

Ексерцирана грађа потврђује став Д. Јовића „да се фонема /x/ спорије враћа у оним речима у којима је некада елиминисана у народном говору (*хлеб* / *леб*, *махао* / *маао*, *хладно* / *ладно*) и да је готово потпуно стабилна у речима примљеним у новије време (*Хавана*, *хауба*, *хаубица*, *храм*, *хор*, *мохер*, *кох*)“ (1979: 245). До таквог запажања дошао је и Ж. Бошњаковић: „фонема *x* у речима у којима је раније елиминисана данас се теже васпоставља. Знатно је стабилнија у лексемама примљеним у новије време“ (2009b: 271).

3.4. Рефлекс *-(j)a* од финалног *л* у радном глаголском придеву мушког рода

Наставак *-(j)a* (рефлекс финалног *-л*) у мушком роду једнине радног глаголског придева је једна од особина по којој се призренско-јужноморавски дијалекат разликује од осталих дијалеката призренско-тимочке говорне зоне¹³. Овај наставак дијалектолози бележе и у говору Враћа и околине: *дѐја*, *удрија*, *казѐја*, *стигја*, *зѐија*, *затѐкја*, *пораснѐја*, *биднѐја* (BELIĆ 1999: 384–391); *викаја*, *брѐја*, *гледѐја*, *чекѐја*, *носија*, *дѐија*, *отишија* (BARJAKTAREVIĆ 1965: 54); *дѐја*, *донѐја*, *латија* (MARINKOVIĆ 1987: 53); *мѐгја*, *насмејѐја*, *тепѐја*, *видѐја*, *дѐија*, *ишија*, *узѐја*, *пѐија*, *нѐија* (JURIŠIĆ 2009: 222); *писувѐја*, *намавѐја*, *продаја*, *работија* (TRAJKOVIĆ 2016a: 501).

Спорадично, забележени су и други облици: *видѐа* ли си (384), *чинѐа*, *умрѐа*, *јѐа*, *однѐа* (388); *излѐгал* (107), *умеѐл* (325) (BELIĆ 1999); *дѐиша*, *отишиша* (BARJAKTAREVIĆ 1965: 54).

Када су у питању глаголи прве врсте с инфинитивом на *-ћи*, дијалектолози у говору врањског краја бележе, поред наставка *-ја*, и наставка *-ѐја*, *-аја*, *-еја*¹⁴: *могѐја*, *дошѐја* (BELIĆ 1999: 388–389); *дошѐја*,

13 П. Ивић наглашава: „*ј* у *-аја* свакако је аналошким путем пренесено из облика где се развило гласовно иза *е* или *и*. У једнини м. р. радног глаголског придева *ја* је механизовано и раширено миграцијама по свим говорима јужноморавског дијалекта“ (2001: 148).

14 А. Белић објашњава: „У осталом, искључива употреба партиципа на *ја* показује да је наставак *л* брзо нестало из ових дијалеката; а наставци *аја*, *ѐја*, *еја* и сл. у партиципима, који су некад имали стари наставак *ѐл*, показују да се он заиста још неко време

отишија (BARJAKTAREVIĆ 1965: 54); *отишиј, доићи, проијај, доијај, иићи, приићи* (STEVANOVIĆ 1969: 404)¹⁵; *наишја* (MARINKOVIĆ 1987: 53); *ишја, преишја, отишја, наишја* и спорадично – *отишјеја, проишјеја* (JURIŠIĆ 2009: 223–224)¹⁶. Тако је и у говорима северне Македоније: *доија* и *доишја, дошаја, рекја и рекаја* (VIDOESKI 1998: 67, 98).

У говору врањске деце предшколског и школског узраста врло је интензивно колебање дијалекатског (а) и стандарднојезичког облика (б) радног глаголског придева мушког рода. Наводимо део грађе:

а) *бија, видеја, гледаја, добија, заљубија се, игрија, имја, купија, љубависја се, мрдаја, нагазија, оставија, паднаја, плакаја, разумјеја, сањаја, тепаја, тренираја, ударија, цртаја, читаја, шалија се;*

б) *био, држао, живео, имао, јео, купио се, написао, оживео, пљунуо, повредио, погинуо, позвао, појео, радио, скувао, срушио, телепортовао, увенуо, узео, хтео, цртао.*

У једном примеру бележимо наставак *-а: поја*.

Већи је број примера с наставком *-о* у форми потенцијала:

волео би / волео би, исповраћао би се, морао би, написао би, одушевио би се, прелетео би, радио би, не би садио, смео би, хтео би / тео би, требао би / требао би, убио би, ударио би, чекао би, шутирао би.

На стабилност наставка *-о* указују примери у којима су неке дијалекатске особине глагола задржане, док је дијалекатски наставак *-ја* замењен стандарднојезичким: *гурнао, пипна, погинуо, седнао, скинао, тео, фаћао, уфатио*. Међу њим је и један лексички дијалектизам: *липао*.

На другој страни, финална вокалска група која настаје по преласку *-л* у *о* често се сажима, под утицајем разговорног језика.

Код глагола прве врсте с инфинитивом на *-ћи* нема ниједног забележеног примера с несажетом групом:

*дошо, диго, изашо, извуко, исеко, ишо, лего, мого*¹⁷, *навико се, нашо, обишо, обуко, отишо, побего, подиго, помого, потеко, пошо, пресвуко, прешо, привуко, прошо, пуко, реко, секо, сишо, стиго, теко, туко, ушо.*

употребљавао напореда са новим облицима са *ја*, док се између њих није извршила контаминација“ (1999: 390).

15 Стевановић (1969: 404) наглашава да се све чешће у пољаничком говору, чак и код старијих људи, чује наставак *-о* у радном глаголском придеву под утицајем стандардног језика.

16 У пчињском говору овај тип глагола има двојачке облике – облике у којима се полугласник изгубио (*доија, наишја, иија*) и облике у којима се полугласник под акцентом чува (*доишја, наишја, иишја*) (JURIŠIĆ 2009: 223–224).

17 Радни придев глагола *моћи* употребљен је само у облику *мого*. Нема потврда за облик *могаја* који наводе А. Белић (1999: 388) и М. Јуришић (2009: 222).

Сажимање групе *-ао* забележили смо и код глагола: *покісо, по-ра̀со, та̀ко, тр̀есо*.

Група *-ео* је углавном несажета (*вид̀ео, во̀лео, до̀нео, жѝвео, ожѝвео, по̀јео, уз̀ео*), само су два забележена примера у којима је дошло до сажимања: *вѝдо* и *у̀зо*.

4. Фонетске карактеристике – квантитативна анализа

Анализиране фонетске карактеристике су у говору деце заступљене у различитој мери. Израчунавањем индекса фреквенције дијалекатских форми долазимо до закључка о њиховој заступљености у свакодневном говору наших испитаника. У табели 1 дат је ИФ дијалекатских облика сваке фонетске карактеристике појединачно.

Табела 1. Индекс фреквенције дијалекатских облика

Језичке варијабле	ИФ
Полугласник	7,66
Облици <i>несам,неси...</i>	5,27
Губљење сугласника <i>x</i>	44,43
Рефлекс <i>-ја<-л</i> у радном гл. придеву м.р.	7,02

Статистички подаци указују на низак ИФ фонетских дијалектизама, на основу чега се може говорити о интензивнијим променама у фонетском језичком систему и знатном приближавању језичком стандарду. Најнижи ИФ има екавски рефлекс одричног облика помоћног глагола *јесам* у презенту (ИФ 5,27), што би значило да се овај фонетски дијалектизам најлакше мења. Потом следе рефлекс *-ја<-л* у радном гл. придеву м.р. (ИФ 7,02) и полугласник (ИФ 7,66). Знатно виши ИФ има губљење сугласника *x* (ИФ 44,33), што говори о његовој релативној стабилности. Изостављање гласа *x* је подржано стањем у разговорној варијанти српског језика, одакле се, такође, често губи.

Промене које захватају фонетски ниво могу се објаснити у складу са принципом истакнутости и стигматизованости – у контакту са стандардним језиком прво се губе оне дијалекатске црте за које говорник сматра да су друштвено истакнуте¹⁸. У прилог томе иде размишљање Н. Богдановића: „У сусрету са светом чији је језик ближи књижевном стандарду дијалекатски говорник настоји да елиминира из свог говора ону

18 Овим принципом служила се Д. Јутронић (2010) при описивању сплитског говора и Ж. Бошњаковић и И. Књижар (2012) у описивању говора Буњеваца Бајмока и Таванкута.

црту по којој се највише и препознаје“ (2009: 15–16).

Дакле, с аспекта принципа стигматизованости, губљење сугласника *x* није истакнута, друштвено стигматизована особина, па је због тога учестало у говору врањске деце. На другој страни, екавски рефлекс одричног облика помоћног глагола *јесам* у презенту говорници осећају као друштвено истакнутијом, маркантнијом дијалекатском цртом, зато је у свом говору замењују стандарднојезичким обликом.

Када је у питању условљеност језичких варијација нејезичким чиниоцима, израчунавањем ИФ фонетских дијалектизама у говору сваке групе испитаника у односу на узраст, пол, образовање родитеља, место становања, (не)похађање вртића и похађање вртића / школе долазимо до закључка које нејезичке варијабле у највећој мери утичу на промене. У табели 2 дат је ИФ дијалекатских облика сваке фонетске карактеристике у односу на одређене нејезичке чиниоце.

Табела 2. Индекс фреквенције дијалекатских облика у односу на нејезичке чиниоце

Нејезичке варијабле	Језичке варијабле – ИФ			
	Полугласник	Облик <i>несам,неси...</i>	Губљење сугласника <i>x</i>	Рефлекс <i>-ја<л</i> у радном гл. придеву м.р.
Узраст				
предшколски	7,15	3,18	49,59	8,86
школски 4–1	5,52	4,02	36,94	3,13
школски 8–5	10,17	9,22	44,56	8,51
Пол				
мушки	8,19	5,69	45,69	6,23
женски	7,13	4,86	43,19	9,44
Образов. родит.				
високо	3,03	0	27,44	1,61
високо, средње	7,79	3,36	52,24	4,73
средње	11,2	12,30	52,95	13,98
Место станов.				
центар	5,52	3,66	46,91	4,51
периферија	9,62	7,10	40,76	10,21

Вртић				
иде у вртић	5,14	1,91	44,85	5,54
не иде у вртић	17,41	7,69	64,57	25,75
Вртић/школа				
иде у вртић	5,14	1,91	44,85	5,54
иде у школу	8,05	6,66	40,59	5,79

Статистички подаци показују различиту заступљеност фонетских дијалектизама у односу на узраст, пол, образовање родитеља, место становања и (не)похађање вртића / школе у анализираном говору.

Узраст као нејезичка варијабла не утиче доследно на заступљеност фонетских дијалектизама; с узрастом се не смањује употреба дијалекатских облика. Полугласник, губљење сугласника *x* и *-ja<л* у радном глаголском придеву м.р. заступљенији су у говору деце најниже и највише узрасне групе, без већих разлика у фреквенцији. Једино се фреквенција облика *несам, неси...* доследно повећава са узрастом. Овакав резултат може се објаснити јачим деловањем школе и ауторитета на ученике млађих разреда, док су ученици старијих разреда опуштенији и мање подложни утицају школе и одраслих. На другој страни, деца предшколског узраста уче и понашају се по моделу у свакој конкретной ситуацији. С тим у вези могуће је да је разговор на дијалекту наметнуо већи број дијалекатских облика.

Девојчице у мањој мери користе фонетске дијалектизме него дечаџи. Ипак, разлика у употреби дијалекатских облика са становишта пола је мала. Супротно очекивањима, наставак *-(j)a <л* у м. р. радног глаголског придева има виши ИФ код девојчица.

Образовање родитеља значајно утиче на употребу свих анализираних фонетских дијалектизама – ИФ дијалекатских облика се са степеном образовања родитеља смањује, тако да је разлика међу образовним групама значајна. Од овога одступа губљење сугласника *x* – његова фреквентност је готово уједначена у говору испитаника друге и треће образовне групе.

Разлика у фреквенцији фонетских дијалектизама видљива је и са становишта места становања – дијалекатски облици свих анализираних фонетских карактеристика су заступљенији у говору испитаника са периферије него из центра града. Разлика између ове две групе је најмања када је у питању фреквенција губљења сугласника *x*.

(Не)похађање вртића има значајан утицај на употребу фонетских дијалектизама у говору деце предшколског узраста – дијалекатска форма свих анализираних фонетских црта фреквентнија је у говору

предшколске деце која не иду у вртић.

Анализа утицаја двеју образовних институција на употребу дијалекатских облика, вртића и школе, показује да школа не доприноси смањењу фреквенције фонетских дијалектизама у односу на вртић, иако у тој институцији има експлицитног утицаја на говор деце у виду организоване наставе граматике српског језика. Полугласник и екавски облици *несам, неси...* заступљенији су у говору деце која иду у школу, док је разлика у фреквенцији губљења сугласника *x* и употребе рефлекса *-ја<л* у радном гл. придеву м.р. незнатна.

5. Закључак

У истраживању фонетског система говора младих Врањанаца пратили смо следеће језичке варијабле, својствене врањском говору: полугласник, доследан екавизам у одричним облицима глагола *јесам*, губљење сугласника *x* и рефлекс *-(j)a* од финалног *л* у наставку радног глаголског придева мушког рода. Наведене језичке варијабле посматране су у односу на друштвене варијабле које су релевантне за језичко понашање деце: узраст, пол, образовање родитеља, место становања, похађање вртића / школе. Спроведена анализа ексцерпираних грађе упућује на неколико закључака.

5.1. Анализиране фонетске карактеристике показују варијабилност – јављају се у дијалекатској и стандарднојезичкој форми у различитим категоријама речи. Полугласник се јавља у ограниченом броју речи, углавном под акцентом. Варијабилност не показује у изведеницама и сложеницама које долазе из стандардног језика (*некад, ниједан, никакав, рођендан, досад, најјшање*). Екавски и икавски облици негираног глагола *јесам* у презенту смењују се у свим лицима осим у 2. л. множине, у ком је званична форма персирања условила употребу само стандарднојезичког облика. Поновном успостављању сугласника *x* доприносе речи страног порекла и властите именице, али се и даље теже успоставља у речима у којима је првобитно био елиминисан. Такође, стабилан је у наставцима именичке и заменичко-придевске промене и у узвицима. Интензивно је варирање наставака *-ја* и *-о* у м.р. јд. радног гл. придева, као и сажимање финалних група под утицајем разговорног језика (*ишо, нашо, њрешо, њокисо, њресо*).

5.2. Дијалекатске форме показују нестабилност – у већој мери су изложене промени, замени стандарднојезичким формама. Према фреквентности употребе, успостављена је следећа хијерархија фонетских дијалектизама:

1. екавски рефлекс одричног облика помоћног глагола *јесам* у

презенту (ИФ 5,27),

2. рефлекс *-ja<-л* у радном гл. придеву м.р. (ИФ 7,02)

3. полугласник (ИФ 7,66),

4. губљење сугласника *x* (ИФ 44,33).

У складу са принципом истакнутости и стигматизованости, екавски рефлекс одричног облика помоћног глагола *јесам* у презенту је друштвено најистакнутија, дијалекатски маркатнија црта и због тога се она у судару са стандардним језиком прва мења. На другој страни, највећу стабилност показује губљење сугласника *x*, црта својствена и другим дијалектима, те као таква није истакнута и стигматизована. Хијерархија дијалекатских форми указује на правац даљег развоја фонетског система врањског говора – „склоност говорника да у одговарајућим ситуацијама мења одређене елементе из свог дијалекта заправо је путоказ кретања те категорије у будућности – најизложенији елемент ће се најпре изгубити из дијалекта“ (TRAJKOVIĆ, MIHAJLOVIĆ 2020: 96).

5.3. Фреквенција дијалекатских форми у извесној мери условљена је нејезичким, друштвеним варијаблама. Узраст је једина нејезичка варијабла која не утиче на фонетске карактеристике говора врањске деце – с узрастом се не смањује употреба дијалекатских форми (осим код облика *несам, неси...*). Највећи утицај на анализиране црте има образовање родитеља, а није занемарљив ни утицај места становања и похађања вртића. Разлике у фреквентности фонетских дијалектизама у говору деака и девојчица су врло мале. Утицај школе је велик у периоду од првог до четвртог разреда, док се у периоду од петог до осмог разреда знатно смањује. У поређењу с вртићем, школа нема већи утицај на анализиране црте.

Фреквентност неких фонетских дијалектизама није условљена језичким чиниоцима. На губљење сугласника *x* нема утицаја високо образовање једног родитеља ни место становања. Школа не потискује употребу полугласника и екавског рефлекса *јата* (облике *несам, неси...*). На употребу наставка *-(j)a* у м. р. јд. радног гл. придева не утиче пол и школа.

Цитирана литература

- ALEKSIĆ, VUKOMANOVIĆ 1966: ALEKSIĆ, Radimir i Slavko VUKOMANOVIĆ. „Osnovne osobine aleksandrovačkog i bruskog govora“. *Anali Filološkog fakulteta*, VI (1966): str. 291–319. [orig.] АЛЕКСИЋ, Радомир и Славко ВУКОМАНОВИЋ. „Основне особине александровачког и брусског говора“. *Анали Филолошког факултета*, VI (1966): стр. 291–319.
- BARJAKTAREVIĆ 1965: BARJAKTAREVIĆ, Danilo. „Fonetske i morfološke osobine vranjskog govora“. *Vranjski glasnik*, II (1965): стр. 33–58. [orig.]

- БАРЈАКТАРЕВИЋ, Данило. „Фонетске и морфолошке особине врањског говора“. Врањски гласник, II (1965): стр. 33–58.
- BARJAKTAREVIĆ 1976: BARJAKTAREVIĆ, Danilo. „Južnomoravska govorna zona u svetlu Belićeva ispitivanja i danas“. U: M. Stevanović (ur.), *Zbornik radova o Aleksandru Beliću*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti / Naučno delo, 1976, str. 321–332. [orig.] БАРЈАКТАРЕВИЋ, Данило. „Јужноморавска говорна зона у светлу Белићева испитивања и данас“. У: М. Стевановић (ур.), *Зборник радова о Александру Белићу*. Београд: Српска академија наука и уметности / Научно дело, 1976, стр. 321–332.
- BELIĆ 1999: BELIĆ, Aleksandar. *Dijalekti istočne i južne Srbije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1999. [orig.] БЕЛИЋ, Александар. *Дијалекти источне и јужне Србије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- BOGDANOVIĆ 2009: BOGDANOVIĆ, Nedeljko. *O leskovačkom govoru. Prilozi poznavanju srpskih narodnih govora 1*. Leskovac: Leskovački kulturni centar, 2009. [orig.] БОГДАНОВИЋ, Недељко. *О лесковачком говору. Прилози познавању српских народних говора 1*. Лесковац: Лесковачки културни центар, 2009.
- BOŠNJAKOVIĆ 2009a: BOŠNJAKOVIĆ, Žarko (ur.). *Govor Novog Sada. Sveska 1: Fonetske osobine*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i lingvistiku, 2009. [orig.] БОШЊАКОВИЋ, Жарко (ур.). *Говор Новог Сада. Свеска 1: Фонетске особине*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2009.
- BOŠNJAKOVIĆ 2009b: BOŠNJAKOVIĆ, Žarko. (2009b). „Fonema /h/ u govoru Novog Sada“. U: Ž. Bošnjaković (ur.), *Govor Novog Sada. Sveska 1: Fonetske osobine*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i lingvistiku, 2009, str. 268–286. [orig.] БОШЊАКОВИЋ, Жарко. „Фонема /x/ у говору Новог Сада“. У: Ж. Бошњаковић (ур.), *Говор Новог Сада. Свеска 1: Фонетске особине*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2009, стр. 268–286.
- BOŠNJAKOVIĆ, KNJIŽAR 2012: BOŠNJAKOVIĆ, Žarko i Ivan KNJIŽAR. „Sociolingvistički pristup nekim morfofonološkim promenama u govoru Bunjevaca Bajmoka i Tavankuta“. *Srpski jezik*, XVII (2012): str. 503–521. [orig.] БОШЊАКОВИЋ, Жарко и Иван КЊИЖАР. „Социолингвистички приступ неким морфофонолошким променама у говору Буњеваца Бајмока и Таванкута“. *Српски језик*, XVII (2012): стр. 503–521.
- VASIĆ, ŠTRBAC 2011: VASIĆ, Vera i Gordana ŠTRBAC (ur.). *Govor Novog Sada. Sveska 2: Morfosintaksičke, leksičke i pragmatičke osobine*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i lingvistiku, 2011. [orig.] ВАСИЋ, Вера и Гордана ШТРБАЦ (ур.). *Говор Новог Сада. Свеска 2: Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2011.
- VIDOESKI 1998: VIDOESKI, Božo. *Dijalektite na makedonskiot jazik*. Knj. I. Skopje: MANU, 1998. [orig.] ВИДОЕСКИ, Божо. *Дијалектите на македонскиот јазик*. Књ. I. Скопје: МАНУ, 1998.

- GRKOVIĆ 1968: GRKOVIĆ, Irena. „Neke osobine govora sela Lukova“. *Prilozi proučavanju jezika*, IV (1968): str. 123–131. [orig.] ГРКОВИЋ, Ирена. „Неке особине говора села Лукова“. Прилози проучавању језика, књ. IV (1968): стр. 123–131.
- IVIĆ 2001: IVIĆ, Pavle. *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika*. Celokupna dela Pavla Ivića, tom II. Priredio D. Petrović. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001. [orig.] ИВИЋ, Павле. Дијалектологија српскохрватског језика. Целокупна дела Павла Ивића, том II. Приредио Д. Петровић. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2001.
- IVIĆ 2009: IVIĆ, Pavle. *Srpski dijalekti i njihova klasifikacija*. Priredio S. Remetić. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009. [orig.] ИВИЋ, Павле. Српски дијалекти и њихова класификација. Приредио С. Реметић. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2009.
- JOVANOVIĆ 2003: JOVANOVIĆ, Miodrag. „Sudbina nekadašnjih poluglasnika u jakom položaju u govorima Crne Gore, Srbije i Makedonije“. *Srpski jezik*, VIII/1-2 (2003): str. 291–301. [orig.] ЈОВАНОВИЋ, Миодраг. „Судбина некадашњих полугласника у јаком положају у говорима Црне Горе, Србије и Македоније“. Српски језик, VIII/1-2 (2003): стр. 291–301.
- JOVIĆ 1968: JOVIĆ, Dušan. „Trstenički govor“. *Srpski dijalektološki zbornik*, XVII (1968): str. 1–240. [orig.] ЈОВИЋ, Душан. „Трстенички говор“. Српски дијалектолошки зборник, XVII (1968): стр. 1–240.
- JOVIĆ 1979: JOVIĆ, Dušan. „Sociolingvistički faktori jezičkih promena u župskom govoru“. *Književnost i jezik*, XXVI/2-3 (1979): str. 243–251. [orig.] ЈОВИЋ, Душан. „Социолингвистички фактори језичких промена у жупском говору“. Књижевност и језик, XXVI/2-3 (1979): стр. 243–251.
- JURIŠIĆ 2009: JURIŠIĆ, Marina. *Govor Gornje Pčinje: glasovi i oblici*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2009. [orig.] ЈУРИШИЋ, Марина. Говор Горње Пчиње: гласови и облици. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2009.
- JURIŠIĆ 2014: JURIŠIĆ, Marina. „Sintaksa padeža Gornje Pčinje“. *Srpski dijalektološki zbornik*, LXI (2014): str. 373–533. [orig.] ЈУРИШИЋ, Марина. „Синтакса падежа Горње Пчиње“. Српски дијалектолошки зборник, LXI (2014): стр. 373–533.
- JUTRONIĆ 2010: JUTRONIĆ, Dunja. *Spliski govor – od vapura do trajekta*. Split: Naklada Bošković, 2010.
- MAGNER 1983: MAGNER, Thomas F. „Gradski dijalekti u Jugoslaviji“. *Argumenti*, 1–2 (1983): str. 187–195
- MARINKOVIĆ 1987: MARINKOVIĆ, Javorka. „Osnovna obeležja govora Vranja i okoline“. *Zbornik radova*, V (1987): str. 53–55. [orig.] МАРИНКОВИЋ, Јаворка. „Основна обележја говора Врања и околине“. Зборник радова, V (1987): стр. 53–55.
- MARINKOVIĆ 1994: MARINKOVIĆ, Javorka. „Generacijska diferencijacija kao osnov dijalekatskih razlika u govorima Vranjskog Pomoravlja“. U: *Govori*

- prizrensko-timočke oblasti i susednih dijalekata*. Niš: Filozofski fakultet u Nišu – Institut za srpski jezik SANU Beograd – Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta u Nišu, 1994, str. 225–230. [orig.] МАРИНКОВИЋ, Јаворка. „Генерациска диференцијација као основ дијалекатских разлика у говорима Врањског Поморавља“. У: Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката. Ниш: Филозофски факултет у Нишу – Институт за српски језик САНУ Београд – Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 1994, стр. 225–230.
- MILORADOVIĆ 2015: MILORADOVIĆ, Sofija. „Srpski periferni govori – međujezički uticaji i balkanistički procesi“. *Gwary Dziś*, VII (2015): str. 71–82. [orig.] МИЛОРАДОВИЋ, Софија. „Српски периферни говори – међујезички утицаји и балканистички процеси“. *Gwary Dziś*, VII (2015): стр. 71–82.
- MLADENOVIC 2013: MLADENOVIC, Radivoje. „Linearizacija predikatskofraznih enklitika u govorima južnog Kosova i južne Metohije“. *Južnoslovenski filolog*, LXIX (2013): str. 401–415. [orig.] МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Линеаризација предикатскофразних енклитика у говорима јужног Косова и јужне Метохије“. *Јужнословенски филолог*, LXIX (2013): стр. 401–415.
- OKUKA 2008: OKUKA, Miloš. *Srpski dijalekti*. Zagreb: Prosvjeta, 2008.
- PAVLOVIĆ 1966: PAVLOVIĆ, Milivoj. „Dijalekatska karakteristika i problemi vranjskog govora“. *Vranjski glasnik*, II (1966): str. 303–306. [orig.] ПАВЛОВИЋ, Миливој. „Дијалекатска карактеристика и проблеми врањског говора“. *Врањски гласник*, II (1966): стр. 303–306.
- PECO 1989: PECO, Asim. *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*. Beograd: Naučna knjiga, 1989.
- PECO 1995: PECO, Asim. „O jednom problemu istorijske fonetike srpskohrvatskog i makedonskog jezika (O sudbini foneme h u tim južnoslovenskim jezicima)“. *Makedonski jezik*, XL–XLI (1995): str. 419–427. [orig.] ПЕЦО, Асим. „О једном проблему историјске фонетике српскохрватског и македонског језика (О судбини фонеме х у тим јужнословенским језицима)“. *Македонски јазик*, XL–XLI (1995): стр. 419–427.
- RADIĆ 1997: RADIĆ, Prvoslav. „O govoru Gornje Toplice“. *Dani srpskog duhovnog preobraženja*, IV (1997): str. 55–68. [orig.] РАДИЋ, Првослав. „О говору Горње Топлице“. *Дани српског духовног преображења*, IV (1997): стр. 55–68.
- RADIĆ 2000: RADIĆ, Prvoslav. „O jednoj morfološkoj inovaciji u savremenom srpskom jeziku“. *Исследования по славянским языкам*, V (2000): str. 283–290. [orig.] РАДИЋ, Првослав. „О једној морфолошкој иновацији у савременом српском језику“. *Исследования по славянским языкам*, V (2000): стр. 283–290.
- RAJIĆ 1980: RAJIĆ, Ljubiša. „Jezik i identitet – položaj korisnika dijalekta u procesu standardizacije govora“. *Godišnjak Saveza društava za primenjenu lingvistikku Jugoslavije*, IV–V (1980): str. 373–376.
- RAJIĆ 2009: RAJIĆ, Ljubiša. „Gradski govori“. У: Ž. Bošnjaković (ur.), *Govor Novog Sada. Sveska 1: Fonetske osobine*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek

- za srpski jezik i lingvistiku, 2009, str. 31–45. [orig.] РАЈИЋ, Љубиша. „Градски говори“. У: Ж. Бошњаковић (ур.), *Говор Новог Сада*. Свеска 1: Фонетске особине. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2009, стр. 31–45.
- SIMIĆ 2011: SIMIĆ, Radoje. „O položaju enklitika u odričnim rečenicama“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, XL/3 (2011): str. 5–13. [orig.] СИМИЋ, Радоје. „О положају енклитика у одричним реченицама“. Научни састанак слависта у Вукове дане, XL/3 (2011): стр. 5–13.
- STANKOVIĆ 2017: STANKOVIĆ, Dragana. „Future I in the speech of the Vranje's children in preschool and primary school“. *Facta Universitatis, Series: Teaching, learning and teacher education*, Vol. 1, No 2 (2017): pp. 113–126.
- STANKOVIĆ 2018: STANKOVIĆ, Dragana. „Speech of preschool children and elementary school students from Vranje from the standpoint of urban dialectology“. *Facta Universitatis, Series: Teaching, learning and teacher education*, Vol. 2, No 1 (2018): pp. 059–070.
- STANKOVIĆ 2020: STANKOVIĆ, Dragana. „Upotreba padeža u govoru dece predškolskog i osnovnoškolskog uzrasta iz Vranja – sociolingvistički pristup“. *Uzdаница*, XVII/2 (2020): str. 49– 64. [orig.] СТАНКОВИЋ, Драгана. „Употреба падежа у говору деце предшколског и основношколског узраста из Врања – социолингвистички приступ“. *Узданица*, XVII/2 (2020): стр. 49– 64.
- STANKOVIĆ 1997: STANKOVIĆ, Stanislav. *Gradski vlasotinački govor(i) – sociolingvistički procesi (opšte karakteristike)*. У: М. Pantić (ур.), *Dani srpskog duhovnog preobraženja IV. O srpskim narodnim govorima*. Despotovac: Narodna biblioteka „Resavska škola“ / Beograd: Interpret, 1997, str. 167–179. [orig.] СТАНКОВИЋ, Станислав. *Градски власотиначки говор(и) – социолингвистички процеси (опште карактеристике)*. У: М. Панџић (ур.), *Дани српског духовног преображења IV. О српским народним говорима*. Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа“ / Београд: Интерпринт, 1997, стр. 167–179.
- STEVANOVIĆ 1969: STEVANOVIĆ, Vladimir. „Govor Poljanice“. *Vranjski glasnik*, V (1969): str. 399–422. [orig.] СТЕВАНОВИЋ, Владимир. „Говор Пољанице“. *Врањски гласник*, V (1969): стр. 399–422.
- ТОМА 1998: ТОМА, Пол Луј. *Говори Ниша и околних села*. Београд: Институт за српски језик САНУ / Ниш: Просвета, 1998. [orig.] ТОМА, Пол Луј. *Говори Ниша и околних села*. Београд: Институт за српски језик САНУ / Ниш: Просвета, 1998.
- ТОМИЋ 2007: ТОМИЋ, Dina. „Tragovi balkanskog jezičkog saveza u govoru Ostrovice u Vranjskoj kotlini“. *Petničke sveske*, LXII (2007): str. 196–203.
- TRAJKOVIĆ 2013: TRAJKOVIĆ, Tatjana. „Situaciona upotreba standarda kod nosilaca dijalekta“. *Godišnjak za srpski jezik*, 26/13 (2013): str. 549–561. [orig.] ТРАЈКОВИЋ, Татјана. „Ситуациона употреба стандарда код носилаца дијалекта“. *Годишњак за српски језик*, година 26, бр. 13 (2013): стр. 549–561.
- TRAJKOVIĆ 2016a: TRAJKOVIĆ, Tatjana. „Govor Preševa“. *Srpski dijalektološki*

- zbornik*, LXIII (2016): str. 284–578. [orig.] ТРАЈКОВИЋ, Татјана. „Говор Прешева“. Српски дијалектолошки зборник, LXIII (2016): стр. 284–578.
- TRAJKOVIĆ 2016b: TRAJKOVIĆ, Tatjana. „Socio-linguistic research of the dialect of Preševo in the south of Serbia“. *Baltistica* 51 (2). Vilnus: Universitas Vilnensis, Facultas Philologiae (2016): str. 379–396.
- TRAJKOVIĆ 2017: TRAJKOVIĆ, Tatjana. „Niš speech in the light of the newest sociolinguistic research“. *Теме – часопис за друштвене науке*, XLI (2017): стр. 41–54.
- TRAJKOVIĆ 2018a: TRAJKOVIĆ, Tatjana. „Govor Niša kroz prizmu diglosivnosti“. *Južnoslovenski filolog*, LXXIV/2 (2018): str. 89–108. [orig.] ТРАЈКОВИЋ, Татјана. „Говор Ниша кроз призму диглосивности“. *Јужнословенски филолог*, LXXIV/2 (2018): стр. 89–108.
- TRAJKOVIĆ 2018b: TRAJKOVIĆ, Tatjana. „Govor Preševa u strukturalnoj i varijacionističkoj perspektivi (kao model za dijalektološka predviđanja)“. U: *Srpski jezik, književnost, umetnost. Knjiga I: Kurs opšte lingvistike*. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 2018: str. 173–181. [orig.] ТРАЈКОВИЋ, Татјана. „Говор Прешева у структуралној и варијационистичкој перспективи (као модел за дијалектолошка предвиђања)“. *Српски језик, књижевност, уметност. Књига I: Курс опште лингвистике*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2018: стр. 173–181
- TRAJKOVIĆ, МИHAJLOVIĆ 2020: TRAJKOVIĆ, Tatjana i Milica МИHAJLOVIĆ. „Govor Vranja kroz prizmu diglosivnosti“. *Južnoslovenski filolog*, LXXVI/1 (2020): str. 77–105. [orig.] ТРАЈКОВИЋ, Татјана и Милица МИХАЈЛОВИЋ. „Говор Врања кроз призму диглосивности“. *Јужнословенски филолог*, LXXVI/1 (2020): стр. 77–105.

Dragana Stanković

SOCIOLINGUISTIC APPROACH TO SOME PHONETIC CHARACTERISTICS OF THE SPEECH OF YOUNG PEOPLE FROM VRANJE

The paper gives the sociolinguistic analysis of some phonetic dialectal features in the speech of young people from Vranje: semi-sound, consistent ekavism in negative forms of the auxiliary *to be* in the present tense, loss of the consonant *h* and reflex *ja* from final *l* in past active participle. These language variables are observed in relation to the following social variables, relevant to children's language behavior: age, gender, parental education, place of residence, kindergarten / school attendance. The aim of our research is to describe certain phonetic characteristics and show their variations under the influence of standard language, and then to determine their representation and conditionality by non-linguistic factors. The analyzed phonetic characteristics show variability and a high degree of exposure to change. The greatest stability is shown by the loss of the consonant *h*, and the least by ekavism *nesam, nesi...* Based on that, we can talk about the further direction of the development of the phonetic system of Vranje speech. Non-linguistic factors have an influence on the use of the phonetic dialect to some extent, except for age – the use of phonetic dialectisms does not decrease with age.

Keywords: phonetic dialectisms, Vranje speech, youth speech, sociolinguistic approach